

Kuopio, koulut ja sivistys Ruotsin vallan aikana

1. Jylhän luonnon ja runsaiden vesistöjen ympäröimä pikkukaupunki. Kuopio maailmankartalla Ruotsin vallan aikana

Varhaisimmat maininnat Kuopiosta esiintyivät virallisjulkaisujen kuten lakien, asetusten, asiakirjojen ja karttojen lisäksi maantieteellisessä kirjallisuudessa. Maantieteen merkitys oppiaineena alkoi korostua uskonpuhdistuksen jälkeen, mutta muutos oli hidas. Vasta vuoden 1724 koulujärjestys vakiinnutti maantieteen aseman kouluissa. Se määräsi oppilaat tutustumaan maakuntiin, valtakuntiin ja maanosiin karttojen avulla. Neljännellä luokalla oppilaiden tuli perehtyä rehtorin opastuksella monarkioiden ja dynastioiden vaihtumiseen "Israelin lasten keskuudessa", sekä muiden valtakuntien oloihin. Lisäksi koulut velvoitettiin hankkimaan karttatauluja. Maantiede tarjosi 1700-luvulta lähtien myös konkreettisia välineitä nousevan porvariston ammatillisiin tarpeisiin.

Kuopio tunnettiin maantiedon oppikirjoissa kohtuullisen hyvin jo 1700-luvun lopun maantiedon oppikirjoissa. Preussilainen Anton Friedrich Büsching valisti saksalaisia lukijoita 1787 muun muassa *Savolax*-nimen etymologiasta, joka juontui hänen mukaansa sanoista *Savu-lahti*. Tieto oli peräisin ruotsalaisen Erik Tuneldin Ruotsin maan-tiedosta (1773). Maakunnan suomalainen nimi *Savo* juontui Tuneldin mukaan Kallaveden runsaista saarista (Salo - ö).

Maantiedon oppikirjoissa Kuopio kuvattiin usein jylhän luonnon ympäröimänä pikku-kaupunkina. Ruotsalainen V. F. Palmblad arveli 1826 Kuopion seudun jopa olevan maailman järvirikkain alue. Kuopion tulo läänin pääkaupungiksi 1775 mainittiin useissa oppi-kirjoissa. Esimerkiksi Ivan Pavlovin 1846 julkaisemassa Venäjän maantieteessä Kuopiosta kerrottiin vain sen asema "kuvernementin pääkaupunkina".

Pitkäaikaisin vaikutus Ruotsin vallan aikaisista maantiedon oppikirjoista oli ruotsalaisen maan-tieteilijän ja koulumiehen Daniel Djurbergin lukuisilla oppikirjoilla. Djurbergin menestys maantieteen oppi-kirjojen kirjoittajana alkoi 1770-luvun lopulla. Pappissäätö totesi 1779 Djurbergin maantiedon alkeisoppikirjan paremmaksi ja täydellisemmäksi kuin ruotsiksi oli aikaisemmin kirjoitettu. Lisäksi sääty ilmoitti saaneensa riittävän vahvat todistuksen siitä, että kyseiset teokset soveltuivat hyvin opiskelevan nuorison käytettäväksi. Papiston osoittama hyvän-tahtoinen suosio teki Djurbergista koulumaantieteen johtavan nimen.

Suomessa Djurbergin oppikirjojen aseman sinetöi Turun tuomiokapitulin kirje 29.8.1804, jossa kehoitettiin kouluja käyttämään maantieteen alkeis-opetuksessa tämän oppikirjaa *Geografie för begynnare*-teosta (suom. Geografia alkavillen). Sitä

luki koko nouseva suomalainen sivistyneistö sen joukossa myös J.W. Snellman. Kuvauksessaan kouluvuosiltaan Oulusta 1820-luvulta Snellman piti Djurbergin tarjoamaa aineistoa riittävänä sivistyksenä, mutta kritisoi tätä siitä, että teoksesta puuttui luonnon maantieteen kuvaus.

Djurberg oli kiinnostunut ennen muuta matemaattisesta maantieteestä. Hänen oppikirjoissaan on siksi tarkkoja pinta-aloja, väkilukua ja vaurautta sekä valtioiden sotavoimia kuvaavia tietoja. Snellmanin havainto luonnon maantieteen puutteesta oli oikeaan osunut, joskin syy ei ollut kirjoittajan vaan maantieteen opetukselle asetettujen, poliittista maantiedettä suosivien normien. Djurbergin tyyli oli niukka ja kaavamainen. Tiiviit ja samankaltaisina toistuvat kuvaukset ja luonnehdinnat oli helppo painaa mieleen ja oppia ulkoa. Djurberg kuvasi Kuopion aikakauden maantiedon oppikirjojen tapaan äskettäin Kallaveden rannalle perustetuksi kaupungiksi, jossa oli maaherran istuin. Vesistöt, joita sanottiin olevan viidennes koko pinta-alasta, tekivät häneen vaikutuksen. Ruohokin kasvoi Kuopion seudulla vihantana ja metsät olivat "näköisempiä" kuin läänin eteläosissa. Kallaveden nimen Djurberg arveli olevan murteellinen muoto "kalavedestä" (*Kala-wäsi*).

2. Kuopion ensimmäinen oppikoulu, Rantasalmen-Kuopion triviaalikoulu vuodelta 1788

Kun Viipuri menetettiin Uudenkaupungin rauhassa 1721, myös Viipurin triviaalikoulu jäi luovutetulle alueelle. Itä-Suomeen ei näin jäänyt yhtään korkeampiasteista koulua. Tuomiokapituli esitti, että Viipurin tuomiokapituli ja lukio siirrettäisiin Porvooseen. Piispa Johannes Gezelius Nepos ja Viipurin lukion lehtori rovasti Andreas Heinricius Ranta-salmelta esittivät suunnitelman, jonka mukaan Porvooseen perustettaisiin lukio, Savonlinnaan ja Vehka-lahdelle triviaalikoulut, lisäksi Helsingissä olisi edelleen triviaalikoulu ja Porvoossa pedagogio. Säädöt hyväksyivät esityksen ja Kuninkaallinen Majesteetti vahvisti sen ilman mainintaa Vehkalahden triviaali-koulusta.

Päätöksen mukaisesti Savonlinnassa käynnistyi triviaalikoulu, jonka tuli vastata Viipurissa toiminutta samanlaista oppilaitosta. Koulu aloitti toimintansa 1724. Paikka ei kuitenkaan ollut onnistunut: Savonlinnassa oli vain muutamia pieniä hökkeleitä eikä koululla ollut omaa huoneistoa. Vuonna 1730 koulun rehtori Johan Fortelius pyysi, että koulu siirrettäisiin Lappeenrantaan, koska siellä oli valmiina sopiva koulurakennus. Kaupunki oli muutenkin hyvin rakennettu ja siellä oli opettajilla ja oppilailla mahdollisuus vuokrata kunnollisia asuntoja.

Turun rauhassa 1743 Lappeenranta kuului Venäjälle luovutettuun alueeseen niin kutsuttuun Vanhaan Suomeen. Koulun siirto tuli siksi jälleen ajankoh- taiseksi. Vuonna 1748 Kuninkaallinen Majesteetti suostui koulun siirtoon Rantasalmelle. Koulun toiminta siellä jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, sillä puutetta oli niin sopivasta koulurakennuksesta kuin oppilaistakin ja näiden asunnoista. Pedagogiot ja pitäjänkoulut oli tarkoitettu maalaislapsille ja triviaali-koulut niille, jotka jatkoivat opintojaan saadakseen valtiollisen tai kirkollisen viran. Sellaista väkeä Savonlinnan seudulla oli vain vähän ja siksi koulussa ei ollut paljon oppilaitakaan.

Kun Kuopiosta tuli vuonna 1782 vasta perustetun Savon ja Karjalan läänin maaherrankaupunki, maa-herra von Wright ehdotti, että kovaonninen koulu siirrettäisiin Kuopioon, mihin Kuninkaallinen Majesteetti suostuikin. Rantasalmelta lopulta Kuopioon siirretty triviaalikoulu oli Kuopion ensimmäinen oppikoulu. Opetus Kuopiossa pääsi alkamaan vuonna 1788 alkeellisissa oloissa. Vielä 1790-luvun alussakaan koulussa ei ollut opettajan- istuinta eikä penkkejä, vaikka kouluhuoneeseen oli jo saatu uunit. Ensimmäisenä Kuopion vuonna 1788 triviaalikouluun kirjoitautui kymmenen oppilasta. Vanhin heistä oli jo 17-vuotias, nuorin vasta 13. Upseerien poikia oppilaista oli lähes puolet, mutta joukossa oli yksi torpparin poikakin. Vuonna 1826 Kuopion triviaali-koulu sai uudet tilat, kun se muutti kauppatorin varrelle

edellisenä vuonna valmistuneeseen kivitaloon, jonka keisari Aleksanteri I oli rakennuttanut koulutaloksi.

3. Ruotsin vallan aikainen koulujärjestelmä

Ruotsin vallan aikana uudenajan alussa opetus ja-kautui karkeasti kahtia, kansanopetukseen ja erityisesti virkamiehille ja papeille tarkoitettuun korkeampaan sivistykseen. Kirkko huolehti kansanopetuksesta, joka tähtäsi ennen muuta riittävään ymmärrykseen uskon pääasioista. Papiston vuoden 1723 privilegioiden mukaan papiston kuului valvoa kristinopin-taitojen ohella myös lukutaidon edistymistä.

Vastuu oppimisesta oli säilytetty vanhemmille, jotka saattoivat palkata opettajan esimerkiksi lukkarin tai ylioppilaan lastenopettajaksi, mikäli eivät itse osanneet lukea. Helmikuussa 1673 pidetyssä rovastin-tarkastuksessa määriteltiin Kuopiossa tiettävästi ensimmäistä kertaa kristinopin taidon minimivaatimukset. Ehtoolliselle aikovien tuli osata Katekismuksen pääkohdat muun muassa uskontunnustus ja Isä meidän -rukous sekä lisäksi kaikkien kolmen uskon-kappaleen selitykset. Vaatimukset vastaavat pääpiirteissään nykyisiä rippikoulun ulkoläksyjä. Ilman niiden hallintaa ehtoolliselle ei ollut asiaa. Avioliittoon vihkiminen edellytti puolestaan todistusta ehtoollisella käymisestä. Tosiasiallisesti kristinopintaidot samoin kuin lukutaito jäivät huomattavalle osalle savolaista rahvasta pitkälle 1800-luvulle asti ulkokohtaisiksi tai puuttuivat kokonaan.

Kansanopetuksen lisäksi suurvallaksi kasvava Ruotsi tarvitsi myös varsinaista koulujärjestelmää, jota kruunu ylläpiti ja kirkko valvoi. Ensimmäiset määräykset kouluissa annettavasta korkeammasta koulutuksesta annettiin jo 1527 Västeråsin valtiopäivillä, jolloin päätettiin siirtyä luterilaisuuteen. Ensimmäisen luterilaisen kirkkojärjestyksen yhteydessä 1571 oli myös koulujärjestys *Ordning huru läsas skal j Scholerna*.

Koulujärjestelmä oli 1600-luvun alussa rappiolla ja sitä ryhdyttiin määrätietoisesti uudistamaan. Koulut jaettiin kolmeen luokkaan: lukioon, triviaalikouluun ja pedagogioon. Jokaiseen hiippakuntakaupunkiin tuli perustaa lukio eli kymnaasi (kimnaasi). Ne korvaisivat vanhat keskiaikaiset katedraalikoulut, jollainen oli esimerkiksi Turussa. Turun piispa Isaacus Rothovius teki 1628 ja 1629 kaksi aloitetta lukion perustamiseksi Turkuun. Piispan ponnistelut kantoivatkin hedelmää. Kuninkaallinen Majesteetti antoi 28.1.1630 privilegio-kirjeen, jolla perustettiin Turun lukio, *Collegium Gustavianum*. Tästä koulusta muodostettiin 1640 Turun akademia ja Turun palon jälkeen 1828 Helsinkiin siirrettynä Helsingin keisarillinen yliopisto.

Muut "vanhat koulukaupungit" saivat tyytyä triviaalikouluihin, joita kutsuttiin puolikymnaaseiksi. Vuoden 1649 koulujärjestyksen mukaan sekä lukiota että triviaalikoulua käytiin kumpaakin neljä vuotta. Tavallista kuitenkin

oli, että osa oppilaista viipyi koulussa huomattavasti lyhyemmän ajan, toiset taas "unohtuivat" koulunpenkeille vuosikausiksi.

Pienempiin kaupunkeihin katsottiin riittävän pedagogio. Pedagogiot keskittyivät ennen muuta lasten-opetukseen ja muodostivat näin sillan varsinaisen kansanopetuksen ja oppikoululaitoksen välille. Siksi niistä vastasivat kirkko tai kaupungit.

Koulujärjestelmän perustaminen ja uudelleen järjestely alkoivat Suomessa Per Brahen kenraalikuvernöörikaudella, "kreivin aikaan". Kun Turkuun oli saatu perustettua lukio, oli triviaalikoulujen vuoro. Viipurin, Helsingin ja Porin vanhat koulut muutettiin 1641 triviaalikouluiksi. Porin palon jälkeen triviaalikoulu siirrettiin Raumalle ja Raumalta puolestaan pedagogio Poriin. Kun Rauma paloi 1722, koulut vaihdettiin takaisin. Uuteenkaarlepyyhyn perustettiin 1656 uusi triviaalikoulu, joka sittemmin 1684 siirrettiin Vasaan. Oulun ja Hämeenlinnan pedagogiot kohotettiin triviaalikouluiksi 1682 ja 1690. Näin olleen 1600-luvun lopulla Suomessa oli siis triviaalikoulu Viipurissa, Helsingissä, Raumalla (Porissa), Turussa, Vaasassa, Oulussa ja Hämeenlinnassa. Loviisassa, joka oli perustettu Turun rauhan jälkeen 1744, toimi aluksi kaupunkiin Haminasta siirretty pedagogio, mutta myös se muutettiin triviaalikouluksi 1760.

Merkillepantavaa on koulujen keskittyminen Länsi-Suomeen erityisesti Varsinais-Suomeen ja Pohjan-maalle. Rantasalmelta Kuopioon siirretty triviaalikoulu oli koko Itä-Suomen ainoa oppikoulu 1700-luvun lopulla. Kruunun kouluja perustettiin ylipäätään varsin säästeliäästi, kun taas pedagogioita toimi Suomessa esimerkiksi 1656 jo peräti 19 paikkakunnalla ja 1700-luvulla muun muassa Torniossa, Raahessa, Kokkolassa, Pietarsaassa, Kristiinankaupungissa, Raumalla, Uudessakaupungissa, Naantalissa, Kemiössä, Tammisaassa ja Helsingissä.

Koulutus tähtäsi kasvatukseen alamaisuuteen ja säätyläisyyteen. Sen sijaan koulutus ammattiin puuttui Suomesta pitkään kokonaan. Tämä johtui varsinkin maaseudulla työnjaon kehittymättömyydestä, jota omavaraistalous ja perinnäiset työtavat ruokkivat. Tilanne muuttui kuitenkin kaupungeissa ammattikuntalaitoksen perustamisen myötä 1620-luvulta lähtien.

Ammattikuntalaitoksella tarkoitetaan saman käsityöläisammatin harjoittajien yhteenliittymiä, joiden tarkoituksena oli säädellä kunkin ammattikunnan työtä ja sen ehtoja muun muassa vähentämällä villiä kilpailua ja valvomalla työn laatua.

Vuonna 1622 annetussa asetuksessa Kuninkaallinen Majesteetti määräsi, että kaikkiin kaupunkeihin tuli perustaa säännöllisesti toimiva koulu muun muassa

kello- ja aseseville sekä miekanhiojille. Asetusta voidaan pitää säännöllisen ammattikoulun alkuna Suomessa. Maaseudulla usein itseoppineet käsityöläismestarit kuten kirkonrakentajat kouluttivat seuraajansa ja (oppi)poikansa itse.

4. Protestanttisen latinakoulun oppiaineet, tavoitteet ja oppikirjat

Roomalainen poliitikko ja tiedemies Cassiodorus jakoi antiikin aikana tieteet kahteen ryhmään *triviumiin* ja *quadriviumiin*. Yhdessä ne muodostivat seitsemän vapaata tiedettä tai taitoa, *artes liberales*. Ensiksi mainittuihin kuuluivat kielioppi, retoriikka ja dialektiikka, jälkimmäisiin musiikki, geometria, aritmetiikka ja astronomia. Yhdessä ne määrittivät klassisen sivistys-ihanteen.

Ruotsin vallan ajalla nämä oppiaineet muodostivat opetuksen keskeisen sisällön. Niitä soveltaen vuoden 1649 koulujärjestyksessä määrättiin, että lukioissa tuli olla seitsemän lehtoraattia: kaksi teologiassa, yksi logiikassa, fysiikassa, retoriikassa; historiassa, runoudessa, kreikan kielessä ja matematiikassa. Triviaali-koulujen opetus keskittyi triviumiin, ennen muuta kielioppiin ja latinan oppimiseen.

Koululla oli kolme päätavoitetta: hurskaan ja hyveellisen mielenlaadun kehittäminen, kielitaidon hankkiminen ja riittävä yleissivistys. Tärkein koulun tehtävistä oli hyvän latinan taidon välittäminen, sillä "sen välityksellä koituu paljon hyötyä muille opinnoille ja koko elämälle". Latinaa tuli osata humanistisen ihanteen mukaisesti puhua ja kirjoittaa virheettömästi ja klassiseen tyyliin puhtaasti.

Triviaalikouluissa ensimmäisellä luokalla opeteltiin lukemaan ruotsia ja latinaa sekä kirjoittamaan. Läheistä yhteyttä kansanopetukseen kuvastaa, että oppikirjana käytettiin katekismusta. Latinassa tutustuttiin Ciceron helpoimpiin kirjeisiin ja luettiin ulkoa sananlaskuja ja sanontoja. Toisella luokalla oppilaat käänsivät latinankielistä tekstiä ruotsiksi. Kirjoitus-harjoitukset kääntämällä latinaa ruotsiksi ja ruotsia latinaksi alkoivat tällä luokka-asteella. Oppilaat totuttelivat myös puhumaan opettajan kanssa latinaa. Toisen luokan jälkeen äidinkielen puhuminen julkisesti oli koulussa rangaistuksen uhalla kiellettyä.

Kolmannella luokalla oppilaat jatkoivat Ciceron kirjeiden parissa, joita täydensivät muun muassa Vergiliuksen paimenrunot eli *Bucolica*. Myös kreikan opinnot alkoivat kolmannelta luokalta. Luku-ohjelmaan kuuluivat myös Augsburgin tunnustus ja Matthias Hafenrefferin dogmatiikan kertauskirja. Neljäntenä vuonna luettiin edelleen Ciceroa Cornelius Nepoksella ja Vergiliuksen *Georgicalla* täydennettynä. Äidinkielen käyttämisestä tai laiskottelusta rangaistiin säälimättömästi. Lukuohjelmaan kuuluivat myös Aisopoksen (Phaedrus) eläinaiheiset opettavat tarinat eli faabelit, jotka olivat hyvin suosittuja sitaattikohteita niin teologiassa kuin muussakin oppineessa kirjallisuudessa. Triviaalikoulun viimeisellä luokalla tutustuttiin myös logiikkaan ja retoriikkaan sekä matematiikkaan. Musiikki ei ollut koulun

oppiaine, mutta alemmilla luokilla oppilaat lauloivat jumalan-palveluksissa ja messuissa tarvittuja virsiä tai hymnejä, ylemmillä luokilla myös kuorolauluja.

J. W. Snellman kävi 1820-luvulla Oulun triviaali-koulua. Kertomuksessaan "Eräs vanha koulu" hän kuvasi opintojaan. Latinan lukeminen alkoi Oulussa vasta toisella luokalla, mutta kertomuksen mukaan kyseisenä vuonna ei luettu juuri mitään muuta kuin latinaa, raamatunhistoriaa ja katekismusta. Kirjoitus-harjoitukset eivät tuottaneet Snellmanille hänen omien sanojensa mukaan vaikeuksia. Vasta kolmannen vuoden sitkeä latinan ja kreikan kielioppien pänttääminen sai hänet huokaamaan, ettei ollut koskaan nähnyt "moista lukemista". Historian ja maantiedon opetusta Snellman myöhempien kokemuksiensa valossa arvosteli heikkotasoiseksi.

Kuopio, Snellman ja kansansivistys 1800-luvulla

5. Kuopio Snellmanin syntymän aikaan

Kuopio oli J.W. Snellmanin syntymän aikoihin 1800-luvun alussa unelias sisämaan pikkukaupunki, joskin kaupungin merkitys oli kasvamassa maaherranistuimen ja koulun myötä. Myös väkimmäältään Kuopio oli melko pieni kaupunki: asukkaita oli 1805 kirjoilla 819 ja kymmenen vuotta myöhemminkin vain 1087. Lukuun eivät kuitenkaan sisälly kaupunkiin ajoittain tulleet irtolaiset, joista varoitettiin jo 1700-luvun lopulla kirkko-kuulutuksissa saarnatuolista. Väestön enemmistön muodostivat käsityöläiset ja kaupungin laitamilla asunut vähävarainen väestö, joihin kuului yli puolet kaupungin kaikista asukkaista. Lääninhallinnon ja kauppaporvariston muodostama suppea eliitti asui vanhan torin ympärille rakennetuissa taloissa. Myös kirkkoherra Arvid Wallgren kuului tähän joukkoon. Kaupungin kirkko oli kaupungin ja laajan maaseurakunnan yhteinen. Tämän vuoksi kirkolle kokoontui viikoittain huomattava maalainen väkijoukko. Messun yhteydessä vaihdettiin kuulumisia ja käytiin kauppaa. Kuten muuallakin Suomessa juopottelu kirkonmäellä aiheutti runsaasti järjestyshäiriöitä.

Käsityöläisten ja köyhien kulkumiesten lisäksi kaupungissa esiintyi jo 1700-luvun lopulla kauppiaita ja kestikievariain pitäjiä, mutta näitä oli yhteensä vain noin joka kymmenes kaupungin asukkaista. Vuonna 1805 Kuopiossa oli kolme krouvia tai kievaria, jotka kaikki sijaitsivat torin ympärillä korttelin päässä toisistaan.

Kuopio oli 1800-luvun alussa leimallisesti suomalainen kaupunki. Kustavilaiselta ajalta lähtien kaupunkiin kuitenkin saapui yksittäisiä ruotsinkielisiä henkilöitä. Vuosina 1782–1860 on kuitenkin pystytty tunnistamaan vain 154 ruotsinkielistä, kaupunkiin muuttanutta tulokasta. Muutos oli periaatteessa, joskaan ei käytännössä merkittävä. Piskuisen ruotsinkielisen sivistyneistön tarpeiksi saarnattiin kaupungissa ruotsiksi joka kuudes viikko vuodesta 1784 alkaen.

Vielä 1800-luvun alkupuolella kaupunki kasvoi hitaasti ja hallitsemattomasti. Edes ensimmäinen palo-järjestys 1807 ei oleellisesti hillinnyt vapaata rakentamista keskustan ulkopuolella. Snellmanin syntymävuonna 1806 Kuopion kaupunkiseurakunnassa kastettiin 47 lasta. Snellmanin kanssa samana päivänä 12.5. syntyneitä kastettujen luettelossa ei kuitenkaan mainita.

6. J.W. Snellman Kuopiossa 1843-1849

Johan Wilhelm Snellman syntyi Tukholmassa 12.5.1806 ja vietti varhaisimman lapsuutensa merimiesten ja köyhälistön asuttamalla Södermalmenilla. Hänen vanhempansa olivat molemmat pohjalaisia ja asuivat pääkaupungissa vain tilapäisesti. Isä oli filosofisista pohdinnoista kiinnostunut meri-kapteeni, äitinsä Snellman menetti 8-vuotiaana.

Perhe muutti takaisin Suomeen 1813 noin vuotta ennen äidin kuolemaa kesäkuussa 1814. Snellman aloitti koulunkäyntinsä Tukholmassa Katariinan seurakunnan pitämässä koulussa ja nautti Kokkolassa muutaman vuoden kotiopetusta. Vuonna 1816 hänet lähetettiin Oulun triviaalikouluun. Helsingin keisarilliseen yliopistoon hän kirjoittautui lokakuussa 1822.

Valmistuttuaan kandidaatiksi Snellman opetti Helsingin lyseossa 1830-luvulla perinteisiä triviaalikoulun aineita, Oulussa kovalla vaivalla pänttäämäänsä latinaa ja kreikkaa sekä logiikkaa. Hänen 1834 julkaisemansa latinan kielen harjoituskirja ilmensi tekijänsä pedagogista ajattelua ja lapsuuden koulukokemuksia. Kielioppi, joka oli triviaalikoulujen opetuksen keskiössä, jäi tässä teoksessa vähälle huomiolle. Mekaanisen ulkoluvun ja toiston sijaan Snellman pyrki monipuolisen ja laajan sanaston sekä konkreettisten esimerkkien avulla herättämään oppilaidensa mielenkiinnon.

Syksyllä 1839 Snellman lähti kolmivuotiselle ulko-maanmatkalle Ruotsiin, Saksaan, Sveitsiin ja Itäval-taan menetettyään dosentuurinsa ja stipendinsä akateemista vapautta 1837 käsitelleen, liian radikaaliksi katsottujen luentojensa vuoksi. Pisimpään hän viipyi Tübingenin yliopistokaupungissa Württembergissä. Ruotsissa hän julkaisi tunnetuimman teoksen eli valtio-oppinsa, *Läran om staten*. Vuoden 1842 marraskuussa Snellman palasi Helsinkiin. Hän havitteli ylimääräisen professorin virasta, mutta joutui pettymään toiveissaan. Vielä kevätlukukaudella 1843 hän luennoi Helsingin keisarillisessa yliopistossa. Samana vuonna hän sai kuitenkin järjestettyä itselleen viran Kuopion triviaalikoulun rehtorina. Tätä virkaa hoitamaan hän saapui Kuopioon 20.8.1843, joskin muuttokirjaan hänet merkittiin saapuneeksi vasta 23.11.1843.

Kuopiossa Snellman ryhtyi koulutoimensa ohella lehtimieheksi. Marraskuussa 1843 hän sai luvan toimittaa perustamaansa ruotsinkielistä, säätyläisille suunnattua sanomalehteä *Saimaa* seuraavan vuoden alusta. Rahvaalle oli tarkoitettu Snellmanin toinen lehti, suomenkielinen *Maamiehen ystävä*. Snellman oli lehtiensä kustantaja ja toimittaja. Saiman menekki oli olosuhteisiin nähden erinomainen. Jo ensimmäisenä vuonna se ylitti 700 ja pysyi niillä tienoin koko ilmestymisaikansa. Kuopioon lehteä tilattiin noin 80 vuosikertaa. Senaatti lakkautti lehden poliittisista syistä joulukuussa 1846.

Snellman myös kihlautui Kuopiossa ollessaan elokuussa 1845, 39-vuotiaana itseään 22 vuotta nuoremman apteekkari Anders Wennebergin tyttären, Johanna Lovisa Wennbergin kanssa. Heidät vihittiin 18.11.1845 kaupunginnotaarin ja raatimiehen, herännäisvaikuttaja Karl August Malmbergin talossa. Talousvaikeuksien vaivaamana, mitä Saiman lakkauttaminen oli lisännyt, Snellman alkoi havitella yliopistovirkaa Helsingistä. Vaikka toiveet aluksi eivät toteutuneetkaan, hän muutti pääkaupunkiin joulukuussa 1849.

Snellmanin perinnöstä on tutkimuksessa esitetty erilaisia näkemyksiä. Vanhempi, kansallinen historiankirjoitus korosti hänen vaikutustaan, mutta uudempi tutkimus on päätenyt siihen, ettei Snellmanin kansallinen herätyshuuto näytä ainakaan välittömästi saaneen juurikaan vastakaikua kuopiolaisten enemmistössä. Snellmanin poliittinen ja aatteellinen toiminta suuntautui vielä 1840-luvulla sivistyneistölle, josta kuopiolainen rahvas oli vielä syrjässä, kuten Saiman levikkitiedotkin osoittavat. Edes kuopiolainen porvaristo ei täysin rinnoin asettunut tukemaan Snellmanin ajamia uudistuksia kuten 1846 elinkeinovapautta.

Snellmanin kansansivistyspyrkimykset

Snellman oli filosofi, yliopistomies, sanomalehtimies ja senaattori mutta myös koulumies. Kasvatuksella ja koulutuksella oli tärkeä sija hänen hegeliläisessä kansallisuusfilosofiassaan. Lisäksi hänen aatteellinen perintönsä vaikutti vuosikymmeniä suomalaisen puolueen ohjelmissa kasvatusta ja koulutusta koskeneissa kysymyksissä.

Snellmanin filosofisen ajattelun ytimenä oli käsitys kansallishengen kasvusta ja kehityksestä. Tämä kansallishenki oli jatkuva sivistystapahtuma. Perheen päätehtävänä yhteiskunnan perussoluna oli lasten kasvattaminen. Snellmanin mielestä rakkaus ilmeni juuri siinä.

Valtion tehtäviin kuului koulutuksen järjestäminen, sillä se oli tärkeä väline valtion vaurastumisessa ja omintakeisuuden saavuttamisessa. Ajatus vanhempien kasvatusvastuusta oli perua jo Ruotsin vallan ajalta, mutta julkisen kansanopetuksen perusteleminen siitä itsestään käsin poikkesi perinteisestä kasvatuskäsityksestä.

Kasvatuksella oli Snellmanin ajattelussa keskeinen asema siksi, että kasvatuksen avulla yksilöstä kehittyi kansalaisyhteiskunnan jäsen. Tässä asemassa hän saattoi toteuttaa pyrkimyksiään ja kehittyä omintakeiseen suuntaan. Kansalaisena yksilön velvollisuutena oli tavoitella valtion menestystä ja yleistä hyvää.

Snellman jakoi yhteiskunnan kolmeen ryhmään: tuottajiin, jalostajiin ja virkamiehiin, joista viimeksi mainitut työskentelivät valtion, hallinnon ja puolustuksen hyväksi, yhteiskuntarauhan säilymiseksi ja kansan sivistämiseksi. Vaikka nämä kolme ryhmää erosivat toisistaan, niitä yhdisti velvollisuus sivistyä. Riittävän sivistyksen saavuttamiseksi valtion velvollisuus oli perustaa kansakouluja ja kirkon huolehtia uskonnonopetuksesta. Kansakoululaitos tarjosi siis väylän, jota pitkin yleinen kansalaissivistys ulottuisi kaikkiin kansankerrokseen. Tästä syystä perinteinen kansanopetus ei ollut riittävä. Kansakoulun jälkeen tarjoutui mahdollisuus siirtyä oppikouluun, jossa oppineisuus vaikutti Snellmanin mielestä jo itsessään elvyttävästi oppilaan tiedon-haluun. Oppikoulun tarkoituksena oli siis herättää oppilaiden itsetietoisuus ja luoda innostusta jatkuvaan itsekasvatukseen.

7. Autonomian ajan koulu-uudistus

Ruotsin vallan aikana pääosin 1600-luvulla luotua koulujärjestelmää alettiin pitää vanhentuneena jo 1700-luvun puolivälissä. Koulutusta uudistamaan asetettiin 1740-luvulla koulukomissio, joka pyrki radikaalisti modernisoimaan korkeamman asteen koulujen opetuksen sisältöä hyödyn näkökulmasta. Lop-pulausunnossaan komissio laski latinan korokkeeltaan ja korosti ennen muuta modernien kielten ja luonnontieteellisten aineiden merkitystä. Uudistukset kuitenkin kilpistyivät perinteestä nousevaan vastustukseen ja koulujen heikkoon taloudelliseen tilanteeseen. Jo kirjeessään kansliakollegiolle elokuussa 1726 Porvoon kapitulituli oli ilmaissut halunsa pitäytyä vanhoissa oppikirjoissa sillä perusteella, että ne olivat halvempia ja näin myös Itä-Suomen köyhien oppilaiden saatavissa. Koulujärjestelmässä tapahtui näin ollen vain vähäisiä muutoksia 1600-luvulta 1840-luvulle tultaessa. Oppikoulut miellettiin ennen muuta pappien ja virkamiesten opinahjoksi, mistä syystä ne saivat uinua rauhassa.

Koulujärjestelmän uudistamista alettiin suunnitella autonomian ajan alussa. Kun Suomesta oli tullut autonominen suuriruhtinaskunta Venäjän yhteyteen venäjän kieli tarvitsi tilaa opetusohjelmassa. Keisari Aleksanteri I määräsi aloittamaan muutosten valmistelun 1814. Työ kuitenkin kariutui valtion halut-tomuuteen lisätä koulujen resursseja sekä tuomio-kapitulien epäröintiin jopa suoranaiseen vastarintaan. Useiden komissioiden ja ehdotusten jälkeen uudistus valmistui viimein 1840-luvun alussa hieman ennen Snellmanin tuloa Kuopion triviaalikoulun rehtoriksi. Kesäkuussa 1841 säädettiin opetuslaitoksen uudelleenjärjestelystä keisarillisella asetuksella, johon 1843 koulujärjestys perustui. Pedagogiot ja alkeiskoulut muutettiin ala-alkeiskouluiksi ja triviaali- ja piiri-koulut yläalkeiskouluiksi. Lisäksi perustettiin uusia lukioita oppikoululaitoksen ylimmäksi asteeksi. Myös Kuopio sai uudistuksen seurauksena vihdoin oman lukion. Kaikkiaan lukio oli uudistuksen jälkeen Kuopion lisäksi Turussa ja Porvoossa, Vaasassa ja Viipurissa. Yläalkeis- ja ala-alkeiskouluja perustettiin molempia neljääntoista kaupunkiin.

Kuopiossa toimi 1840-luvulta lähtien täysi uuden koulujärjestyksen edellyttämä sarja ala-alkeiskoulusta lukioon. Ala-alkeiskoulun toiminta käynnistyi 1842, ylä-alkeiskoulun vuotta myöhemmin. Lukion toiminta alkoi 1844. Kuopioon perustettiin 1857 myös ruotsalainen tyttökoulu, *Svenska fruntimmerskolan i Kuopio*. Kaupungissa toimi lisäksi 1879 alkaen yksityinen suomenkielinen tyttölyseo ja 1880-luvulta lähtien Kuopion suomalainen tyttökoulu.

Vuonna 1843 vahvistetussa uudessa oppikoulujen koulujärjestyksessä koulut säilytettiin kirkon valvonnassa. Ala-alkeiskoulut oli tarkoitettu lapsille, jotka tavoittelivat alempia valtion virkoja. Niiden oppiaineiksi tulivat pedagogioiden

perintönä katekismus, raamatunhistoria ja latinan alkeet, mutta niissä opetettiin myös aritmetiikkaa, geometriaa, maantietoa, yleistä ja isänmaan historiaa, ruotsin ja suomen kielioppia sekä kaunokirjoitusta.

Yläalkeiskoulut antoivat kelpoisuuden jatkaa lukioon. Uusina omina aineinaan tulivat mukaan venäjä, saksa ja ranska sekä laulu ja voimistelu. Yläalkeiskoulun viimeisellä luokalla opiskeltiin myös uutena oppi-aineena luonnonhistoriaa eli kasvi- ja eläinoppia. Vanhoista *quadriviumin* aineista mukana olivat aritmetiikka ja geometria. Lukiossa opiskeltiin myös muun muassa kreikkaa ja hepreaa, matematiikkaa sekä sielutiedettä (psykologiaa) ja logiikkaa. Uudistus muutti oppikoulun klassista sivistysihannetta kuitenkin melko vähän. Latinalle varattu tuntimäärä säilyi suurena aina 1800-luvun lopulle asti.

Vuoden 1843 koulujärjestys ei määrännyt, millä kielellä opetuksen tuli tapahtua oppikouluissa Viipurin läänin kouluja lukuun ottamatta. Snellman vaati Saimassa 1845, että ainakin ala-alkeiskoulujen opetus-kieleksi tuli valita suomi, sillä suomenkielisten kotien ruotsia taitamattomat lapset eivät ymmärtäneet opetusta. Snellmanin ajatus liittyi hänen kansalliseen ohjelmaansa. Vain suomeksi annettu opetus loi pohjan tulevalle suomalaiselle sivistyneistölle. Äidinkielen opetus oli hänen mukaansa tarpeen sekä yläalkeiskouluun siirtyville siis tulevalle sivistyneistölle että niille, jotka kävivät vain ala-alkeiskoulua.

Koulutuksen uudistaminen 1800-luvulla ei koskenut vain oppikoulua vaan ulottui koko yhteiskuntaan. Kansanopetuksen tason nostamisesta kristinopin ja lukutaidon opettamisesta keskusteltiin erityisesti 1840-luvulla. Snellman osallistui aktiivisesti kansa-kouluista käytyyn keskusteluun sekä 1842 valtiopöytäpöytäkirjassa Saimassa. Myös kirkon piirissä kansanopetuksen tehostamiseen suhtauduttiin 1840-luvulla suopeasti. Kuopio kuului 1850-luvulle asti Porvoon hiippakuntaan. Porvoon tuomiokapituli pyrki määrätietoisesti kehittämään kiertäviä pitäjänkouluja. Kiertokoulut, jotka muodostivat sillan perinteisen kuulusteluihin pohjautuneen kansan-opetuksen ja kansakoulun välille, menestyivät parhaiten koko hiippakunnassa Savon ja Karjalan kaskialueilla.

Poliittinen ja maailmankatsomuksellinen kuohunta "Euroopan hulluksi vuodeksi" kutsuttuna vuonna 1848 pysäytti kansanopetuksen uudistamisen hetkeksi. Vuonna 1851 asetettu kansanvalistuskomitea päätyi toteamaan, että kristinoppi ja sisälukutaito riittivät rahvaan lapsille. Komitea ehdotti myös Snellmanin ajatuksista poiketen, että vastuu lasten kasvatuksesta jäisi vanhemmille. Syynä uudistusten pysäyttämiseen oli pelko vallankumouksellisten ajatusten leviämisestä kansan keskuuteen.

Kansakoulun uudistaminen alkoi uudestaan vapaa-mielisyydestään tunnetun uuden keisarin, Aleksanteri II:n noustua Venäjän valtaistuimelle 1855. Työ uskottiin senaatille, joka pyysi asiasta lausunnot. Kannanotossaan senaatille pastori ja pedagogi Uno Cygnaeus esitti, että oli luotava kansanvalistusta edistävä monipuolinen koulujärjestelmä erityisesti köyhien lasten sivistämiseksi. Snellmanin tavoin Cygnaeus korosti, että lasten olisi kyettävä ymmärtämään opetusta. Cygnaeuksen ja Snellmanin ajama kansakoulu ylitti selvästi tuomiokapitulien kannattaman, kiertokoulujen varaan rakentuneen, konservatiivisemmän kannan.

Senaatin vuonna 1858 antama julistus kansanopetuksen järjestämisestä Suomen Suuriruhtinaanmaassa, perustuu keskeisesti Cygnaeuksen ja Snellmanin ajatuksille. Lopullisesti kansakoulu hyväksyttiin 1866 kansakouluasetuksessa. Tästä oli kuitenkin pitkä matka käytäntöön. Kansakoulujen perustaminen vilkastui vasta 1890-luvulla. Vuonna 1898 annettu piirijakoasetus velvoitti kunnat jakamaan alueensa koulupiireihin. Piirin alueella asuvien lasten koulu-matka ei saanut ylittää viittä kilometriä. Kansakou-lun rakentamiseen kunnat olivat velvoitettuja kuitenkin vain siinä tapauksessa, että koulupiirissä ilmoitautui vähintään 30 lasta kansakouluun.

8.-9. Oppikirjat Kuopion lyseon kirjastossa 1800-luvulla

Kansanopetus rakentui kansakoulun tuloon asti pääasiassa katekismuksen varaan. Ero oppikoulujen ja kansanopetuksen välillä oli huomattava. Jo vuoden 1724 koulujärjestyksessä annettiin määräyksiä triviaalikouluille hankittavasta kirjallisuudesta. Virkoihinsa valitut oppisäädyn jäsenet velvoitettiin luovuttamaan virkaan astuessaan tietty maksu koulujen hyväksi. Kirjallisuuden hankkiminen tuotti kuitenkin suuria vaikeuksia. Kuopion triviaalikoululla ei ollut vielä edes vuonna 1832 varsinaista kirjastoa. Ennen Kuopioon siirtämistä vanhalla triviaalikoululla oli ollut vain vanha ruotsinkielinen Raamattu ja virsikirja, kaksi koulujärjestystä, piispantarkastusten-pöytäkirjat sekä kolme maaherra Nordenskiöldin lahjoittamaa kirjaa

1800-luvun puolivälissä alettiin kiinnittää korostetusti huomiota siihen, että eri kouluissa käytettiin samoilla luokilla eritasoisia oppikirjoja. Kirjojen yhtenäistämiseksi yliopiston sääntökomitea esitti, että piispat laatisivat listan toistaiseksi käytettävistä oppikirjoista. Piispat Bergenheim, Ottelin ja Frosterus tekivätkin 1857 ehdotuksen tästä.. Ehdotusta kritisoitiin voimakkaasti ja monet koulut poikkesivatkin siitä melkoisesti. Kuopion lukiossa listaa seurattiin kuitenkin melko uskollisesti.

Vuonna 1843 annetussa kymnaasi- ja koulujärjestyksessä säädettiin, että "Jokaisella gymnaasilla waraa myöten pitää olemaan kirjasto, joka waraa myöten pitää sinne ostamalla wuotuisesti lisättämän." Kirjaston tuli sisältää eri aineiden opettajien tarvitsemaa kirjallisuutta sekä oppilaille sopivaa luke-mista, myös muuta kuin koulukirjoja. Koska triviaalikoulun vaatimaton kirjasto siirtyi koulu-uudistuksen yhteydessä yläalkeiskoulun käyttöön, lukion kirjasto oli koottava aivan alusta. Lukion menosäännössä kokoelmien kartuttamiseen oli osoitettu 140 hopearuplaa, mikä ei riittänyt tyhjien hyllyjen täyttämiseen. Kaikkea tarvittavaa kirjallisuutta ei ollut enää edes saatavissa.

Kirjasto pääsi liikkeelle lahjoitusten turvin, joista ensimmäisen antoi Hammarlandin rovasti P. U. Sadelin vuonna 1844. Lahjoitukseen sisältyi 68 teosta, yhteensä 123 nidettä. Myöhemmin Sadelin lahjoitti vielä 139 nidettä. Tieto lahjoituksesta levisi pian, kun Snellman julkaisi Saimassa selostuksen kymnaasin perustamisjuhlasta. Hän kehotti lukijoita lahjoittamaan lukion stipendirahastolle 20 hopea-ruplaa laskien, että kun liitteitä jaettaisiin Helsingissä, Turussa, Porvoossa ja Kuopiossa kussakin 500 kappaletta, stipendirahasto karttuisi. Kirja-lahjoituksia saatiin paitsi yksityishenkilöiltä myös kouluilta. Kirjoja lahjoittivat muun muassa Viipurin ja Porvoon lukiot.

Lahjoittajat olivat säätyläisiä tunnettua vanhojen kirjojen kerääjä Matti Pohtoa lukuunottamatta. Hän oli säätänyt 1851 testamentissaan, että hänen kirjakokoelmansa jaettaisiin Helsingin yliopiston kirjaston sekä Kuopion, Turun ja Vaasan kymnaasin kesken. Pohdon lahjoituksen suuruus oli noin 2000 nimekettä. Kuopion lukion kirjasto, joka alun alkaen oli kirjavaroiltaan Suomen lukioiden heikoimpia, kasvoi kesään 1847 mennessä 2707 teokseen, 4200 niteeseen. Lukuvuoteen 1856–75 mennessä kirjasto oli tästä kaksinkertaistunut, 8162 niteen laajuiseksi. Vain osa kirjoista hankittiin ostamalla.

Oppikirjoissa tapahtui autonomian aikana kaksi huomattavaa muutosta: uusien alojen ja suomenkielisten oppikirjojen ilmaantuminen. Oppikoulujen opetuksen sisällön uudistaminen laajensi oppiaineiden määrää ja synnytti tarpeen uusien alojen oppikirjoille erityisesti luonnonhistoriassa, fysiikassa, moderneissa kielissä (ennen muuta venäjässä) maantiedossa, musiikissa ja Suomen historiassa. Muutos oli kuitenkin hidas. Varojen puute esti kirjojen hankintaa sekä koulujen kirjastoihin että oppilaiden omaan haltuun. Porvoon tuomiokapituli esittikin 1845, että se määräisi oppikouluissa käytettävät kirjat, kunnes uusia oppikirjoja olisi käytettävissä.

Fennomaanien innostus perustaa suomenkielisiä oppikouluja lisäsi ja nopeutti suomenkielisten oppikirjojen käyttöönottoa. Varsinkin vuosien 1847–1872 suomenkieliset oppikirjat yleistyivät selvästi sekä vanhoissa oppiaineissa kuten uskonnossa ja klassisissa kielissä että varsinkin historiassa ja luonnontieteellisissä oppiaineissa. Kuitenkin vasta pitkän ajan kuluessa ne syrjäyttivät muunkieliset ennen muuta ruotsalaiset oppikirjat.